

31. Dinî bir eser olarak *Birgivi Risâlesi*'nde sosyal hayat unsurları**Nilay KINAY CİVELEK¹****APA:** Kınay Civelek, N. (2022). Dinî bir eser olarak *Birgivi Risâlesi*'nde sosyal hayat unsurları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 475-488. DOI: 10.29000/rumelide.1104566.**Öz**

Klasik Türk edebiyatı bir gelenek içinde var olmuş ve süregelenmiştir. Bu edebiyatın yabancı geleneklerden beslendiği söylenir. Fakat klasik Türk edebiyatı ürünleri var olduğu toplumun bir parçası olarak yaşadığını göstermiştir. Her şair ve yazarda aynı derecede bulunmayan bu izler kimi sanatçılarda daha yoğun; kimilerinde ise çok yüzeysel şekilde kendini göstermiştir. Dinî hususlar hakkında yazan şairler, yaygın inanışa göre günlük yaşayış ve toplum izlerini eserlerinde çok fazla göstermezler. Fakat âlim bir mutasavvıf olan Birgivi'nin eserinde kültürel hayatın izlerini görmek mümkündür. Aslen Balıkesirli olan fakat Birgi'de medfun Muhammed b. Pir Ali el-Birgivi (929/1523), Arapça ve Türkçe olarak yazdığı çok sayıda eserleri ile velûd bir yazardır. Müderris bir mutasavvıf olan Birgivi aynı zamanda çok sayıda kitap yazmıştır. Yazarlık görevinin yanında müderris bir mutasavvıftır. Eserini yazdığı dönemdeki batıl inançlara, yanlışlıklara, usulsüzlüklere karşı çıkıp insanlara doğruyu göstermek için yazdığı Türkçe eserlerinden biri, daha çok *Vasiyyet-nâme* olarak bilinen *Risâle-i Birgivi*'dir. İslam dini ile ilgili her türlü ahlak, itikad, inanış, yaşayış şekilleri ile bilgiler verdiği bu eserinde müellif; ulaşacağı insanların dinî, sosyal ve kültürel hayatında yol göstermeyi amaçlamıştır. Birgivi bu eserde, toplumdaki örnekler vermiş, halkın geleneklerine, davranış biçimlerine ait unsurlar kullanmıştır. Dönemin yöneticileri hakkında da bilgiler bulunan bu *Risâle*'de Birgivi'nin yaşadığı zaman ve toplum yaşantısı hakkında bulgular ortaya konulmuştur. Bu çalışmada; İslam geleneği içerisinde yazılmış eserdeki hem geleneğin izleri hem de sosyal hayatın ilişkisi üzerinde durulmuştur. Birgivi'nin mensur olarak yazdığı metin ile bu mensur metnin Bahtî mahlaslı bir şair tarafından manzum hâle getirilmiş şekli birlikte değerlendirilmiştir. Eserdeki günlük yaşayışa dair özellikler tespit edilip verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Birgivi, *Risâle*, *Vasiyyetnâme*, sosyal hayat, toplum**Elements of social life in *Birgivi's Pamphlet* as a religious work****Abstract**

Classical Turkish literature has existed and continued in a tradition. Although it is said that this literature is fed by foreign traditions, it has shown that it lives as a part of the society in which it exists. These traces, which are not found in every poet and writer to the same degree, have appeared more intensely in some artists and very rarely in others. According to common belief, it has been examined that the traces of Daily life and society are not seen much in poets who write about religious characteristics. However, it is possible to see the traces of cultural life in the work of Birgivi, who is a scholar and mystic. Originally from Balıkesir, but buried in Birgi, Muhammed b. Pir Ali al-Birgivi (929/1523) is a prolific writer with many works written in Arabic and Turkish. In addition to his role as a writer, he is a professor of mysticism. *Risâle-i Birgivi*, more commonly known as *Vasiyyet-nâme*,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü (Hakkari, Türkiye), nilaykinay@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6326-3586 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 30.03.2022-kabul tarihi: 20.04.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1104566]

is one of the Turkish works that he wrote to oppose the superstitions, fallacies and irregularities of the time he wrote his work and to show people the truth. In this work, in which he gives information about the religion of Islam, all kinds of morals, faiths, beliefs, lifestyles, the author intended to guide the religious, social and cultural lives of the people who could read it. In this work, which was written in prose, Birgivi gave examples from the society, and used the elements from the people's traditions and behavior. In this pamphlet, which also contains information about the administrators of the period, findings about the period in which Birgivi lived and social life were revealed. In this study; both traces of the tradition and the relationship of social life in this work, which was written in the Islamic tradition, were emphasized. The text written by Birgivi in prose and the work written in verse by a poet with the pseudonym Bahti were examined together. The features of daily life in the work have been determined and presented.

Keywords: Birgivi, Pamphlet, Testament, social life, community

Giriş

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihi, hemen her alanda büyük değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Klasik Türk edebiyatı için de bu durum söz konusudur. Bu dönemde edebiyat alanında büyük gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Devletin yaşadığı değişim ve gelişim sanatlara da yansımıştır. Bunun için divan şiirinin, var olduğu toplum ile oluştuğu, onunla geliştiği söylenebilir. Eserlerin ve yazıldığı dönemin bir bütün olduğu, toplum ile ayrı düşünülmeceği bilinmektedir. Sanatçıların birinci amacı eserlerinde toplumu yansıtmak değildir. Fakat incelenen ürünlerde bu izlere rastlamak çok tabiidir. Sanatçıların yaşadığı çevrelerinin dışında düşünülmesi ve bu çevreden kopuk bir eser meydana getirmesi aykırı bir durum olacaktır. “*Kendisi de toplumun bir bireyi olan divan sanatkarı –elbette bir halk şairi kadar olmamakla birlikte- mensubu bulunduğu toplumun kültür ve medeniyet dairesinin inanç, görenek, âdet ve alışkanlıklarını bir şekilde eserine yansıtmıştır*” (Köksal, 2005: s. 353). Hayal ürünü olarak sergilenen eserlerde bile temel olarak sanatçının sosyal çevresinden aldığı izlenimler görülür. “*Bütün bu unsurlara aldıkları eğitimleri ve inançları da ilave edersek, meydana getirecekleri sanat eserlerinde bütün bu sahip oldukları değer ve izlenimlerin yer almayacağını söylemek eşyanın tabiatına aykırı olur*” (Sefercioğlu, 2017, s. 9).

Klasik Türk edebiyatı bünyesinde yapılmış çeviri, tahlil ve şerh çalışmalarında görülmektedir ki sanatçılar günlük hayata dair unsurları eserlerinde kullanmışlardır. “*Bu çerçevede metin tahlili ve eleştirisinde şairin edebî kişiliğiyle hatta sosyal, kültürel, tarihî yapısıyla bağlantılı değerlendirmelere gidilmelidir*” (Mengi, 2000, s. 201-202). Her yüzyıldan şairlerin eserleri incelenerek tahlil ve şerh alanında yapılan çalışmalarda ortaya koyulan durum, Osmanlı şiirinin toplum hayatından kopuk olmayan bağı ve Osmanlı toplum hayatını göstermektedir. “*Dolayısıyla bunlar aynı zamanda o devrin sosyal hayat ve antropolojiyle ilgilenenler için de önemli ipuçları verebilecek birer vesika değerindedirler*” (Şentürk, 1993, s. 211). Bu görüşler bir bütün olarak değerlendirildiği zaman yüzyıllar boyu yazılmış olan mısralar, satırlar, ince nakış gibi işlenmiş düşünceler, hayat görüşleri, felsefeleri, kültür ve medeniyet unsurları gibi pek çok öge bugün içinde yaşanan medeniyetin kökünün dayandığı ve nesiller boyu tesis edilen uygarlığı sunmaktadır. Çünkü sanatçıların olayları farklı analiz edebilme yetenekleri, dönemin toplumsal, kuramsal, siyasi meseleleri açısından eserlere yansımaktadır.

Ele aldığımız eserin müellifi Birgivi, XVI. yüzyıl âlim ve mütefekkirlerindedir. Aslen Balıkesirli olup ilk eğitim ve tedrisatını babasından almıştır. Tasavvuf ahlakına eserlerinde çok yer verdiği için bir mutasavvıftır denilebilir. Yaşadığı dönemin güncel meselelerine kayıtsız kalamamış ve onlar hakkında

yazılar yazmıştır. “Devlet adamı, muhtesib, cami görevlisi, kısaca cemiyetteki her zümrenin davranışlarında gördüğü noksanlıklara karşı çıkmış, onlara va’z ederek kitaplarında tenkit etmiştir” (Arslan, 1944, s. 20). Halkın yanlış inanışlarına, hurafelere, haksız yere rütbe sahibi olan kişilere karşı çıkmıştır. Eserleri incelendiğinde okuyucuya bilgi aktarma ve onlara faydalı olma amacı taşıdığı görülmektedir. Birgivi’nin Arapça eserleri çoğunlukta olmakla birlikte bazı eserlerini Türkçe yazmıştır. Bu eserlerinden biri *Risâle-i Birgivi* olarak da bilinen *Vasiyetnâme* adlı eserdir.

Bu çalışmada Birgivi’nin yazdığı mensur risâle ile birlikte aynı risâlenin nazım hâli birlikte incelenmiştir. Genellikle Arapça-Farsça yazılmış mensur bir eserin Türkçe nazma çekilmesinin yanında Türkçe yazılmış bir mensur eserin de Türkçe manzum şeklinin örneğinin görülmesi için her iki eser de çalışmaya eklenmiştir. Böylelikle Türkçe mensur bir eserin Türkçe manzum şekle çevrilirken değişimin olmadığı ve bilgilerin aynen korunduğu görünmüştür. “Her ne kadar bu hususta ilk olarak mensur bir bilginin nazmen aktarılma istenmesi ve müellifin şairlik kabiliyetini gösterme arzusu akla gelse de dinî hususların kolayca ezberlenebilmesini ve böylece akılda uzun süre tutulabilmesini sağlama isteği gibi pedagojik sebepler de etkili olmuştur” (Kiraz ve Bilgin, 2022, s. 499). Birgivi *Risâle*’sinin içindeki bilgilerin halka yararlı bilgiler olması sebebiyle geniş kitlelere ulaşması istenen bir durumdur. “Dinî konulu eserlerin manzum olarak yazılması ile ilgili nazmeden kişinin şair oluşu veya bu sahada eser verme arzusu; tercüme eserlerde aslının da manzum oluşu; eğitim ile ilgili konularda manzum yazma geleneği; nazire yazma geleneği; kolay okuma ve ezberleme gibi sebepler gösterilmektedir” (Çelebioğlu, 1998, s. 350). Bu durum ile birlikte bir *Vasiyetnâme* olan *Risâle-i Birgivi* adlı eserin nesirden nazma çevrilmesi, böyle önemli bir eserin halk tarafından daha kolay anlaşılıp ezberinin yapılması sebebiyledir. Dinî hususların anlatımını ve ezberlenmesini kolaylaştırmak için manzum çevirisi yapılan *Risâle*’nin sebep-i telif bölümünde şair Bahtî şunları söylemiştir;

“Birgivi’nin mensur olan risalesini çocuklara okuttuğunu, ezberlettiğini ancak mensur olarak ezberlenmesinin güç olduğunu görmesi sebebiyle ezberletmekten vazgeçtiğini, bunun üzerine ezber işini kolaylaştırmak için kendisinin eseri nazmettiğini anlatır” (Özyaşamış Şakar, 2005, s. 13):

Kamu sibyâna ezber okudurdı

Ki hıfz eylen diyü tenbih iderdı (1304)

Anı nazm eyleyem mikdâr-ı kudret

İdem anun için bezl-i bizâ’at (1308)

Birgivi’nin *Risâlesi*’nde tespit edilebilen sosyal hayat ile ilgili unsurlar, örneklerden yola çıkılarak ortaya konulmuştur. Başlıklar hâlinde verilmiş olan bu öğelerin açıklamaları yapılmıştır. *Risâle*’de birkaç deyim ve atasözüne de rastlanılmıştır. Tespit edilen örneklere bakıldığında halk söyleyişinden kaynaklı, günlük hayattan izler sunan, toplumsal inancı yansıtan değerler olduğu görülmektedir.

1. İmam Birgivi’nin edebî kişiliği ve *Risâle-i Birgivi*’si

İmam Birgivi olarak bilinen yazarın tam adı Muhammed b. Pir Ali el-Birgivi’dir. 929/1523 yılında Balıkesir’de doğan İmam Birgivi hayatının son dönemini İzmir Birgi’de geçirdiği ve burada medfun bulunduğu için Birgivi olarak tanınmıştır. İmam Birgivi, tasavvufî ve dinî ilimler sahasında eserler kaleme almış, halkı irşad etmeyi kendine vazife etmiş bir şahsiyettir. Eserlerini yazarken ilmi konuların yanında sosyal hayat ile ilgili olanları da göz ardı etmemiştir. Halkı eğitmek amacıyla yazdığı eserlerinde bu durum sıklıkla görülmektedir. Halk için hem günlük durumları hem de dinî-ahlakî konuları kaleme alarak yazılarını yazmıştır. Birçok eser yazmış olması Birgivi’nin düşüncelerinin değerli kabul edilip toplum tarafından benimsendiğinin de göstergesidir.

Risâle Türkçe kaleme alınmıştır. Bu yönüyle eserin, toplumda dil birliğini sağlamaya yönelik etkileri olduğu ifade edilmektedir.

“Muhammed b. Pir Ali, bu eseri faydası genel olsun diye Türkçe yazdı.” (Mukaddime²)

Anı Türkîce itdüm idüp ikdâm

Ki tâ kim nefi ola cümleyle ‘âm (11³)

Bir ilmihal olarak da nitelendirilebilecek olan *Risâle* kelâmî birtakım bilgiler de içermektedir. Bu kelâmî bilgilere sahabe hayatları dâhildir. Sosyal hayat ve toplumdaki işleyişler ile ilgili kısımlarda bid’at olarak nitelendirilen dinden sapmanın sebep ve sonuçları üzerinde durulmuştur. “Çünkü onun gayesi sadece tenkid etmek değil, fert ve toplumu doğruya sevk etmektir” (Toprak, 1994, s. 69). İmam Birgivi’nin sadece *Risâle*’sinden hareketle değil diğer eserleri de incelendiğinde yazarın sert bir mizaca sahip olduğu görülmektedir. Bu durum eserlerinde belirttiği görüşlere yansımıştır. Özellikle halkın tekdüze bir şekilde verilenlere hemen inanıp onu araştırmadan uygulaması söz konusu olduğunda sesi sert çıkmaktadır.

“İmam Birgivi’nin Vasiyyetnâme adını taşıyan eseri Müslüman-Türk toplumlarının dinî, kültür ve sosyal hayatında önemli bir yer kaplar” (Sofuoğlu, 1994: s. 73). Eser bir dua ile başlamaktadır. Daha sonra ismini zikreden müellif anlatmak istediği konulara geçiş yapmaktadır. “Kelâmî bahisler ve sahabenin adaletini anlattıktan sonra Mezhebin gerekliliğini beyanla fıkha geçerken tanımları kısa, sade ve teknik bilgilerden uzak ve örnekler verilerek kaydedilir” (Demir, 2017: s. 205). Eserin sade ve samimi ifadesi ile üslubunun akıcılığı ve içerisinde halk dilinden tabirler barındırması ile halk üzerinde etkili olmuştur.

Risâle’nin yazma nüshaları ve matbu baskılarının olduğu bilinmektedir. İncelenen mensur eser “el-Birgivi, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali, Vasiyetname/İstanbul: (y.y.) 1218. s.86. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, no. 002051” numarasıyla kayıtlıdır. İncelenen manzum eserde ise altı nüshanın tenkitli metni yapılmıştır. Toplamda 1357 beyit olarak ortaya çıkan bu mesnevîde verilen bilgiye göre; metin 1642 yılında manzum şekilde yazılmıştır. 4 Hazırlanan bu çalışmada Halis Demir’in yazdığı “Birgivi’nin ‘Risâle-i Birgivi’ adlı eseri üzerine İncelemeler” makalesindeki metin ile Sezer Özyaşamış Şakar’ın 2005 yılında yaptığı *Birgivi Muhammed Efendi’nin Manzum Vasiyyetnâmesi* adlı doktora tezi esas alınmıştır. Mensur bir eser olduğu için örnek verilecek ilgili yer ile manzum metindeki beyit numaraları alınmıştır. 6 Eser Bahtî dışında başka şairler tarafından da nazma çekilmiştir.

Bahtî ismini kullanarak risâleyi manzum hâle çeviren, mesneviyi yazan şair, Birgivi’nin medreseden öğrencisidir. “Bahtî’nin şahsiyeti hakkında XVII. yüzyılda yaşadığı ve Birgivi Muhammed Efendi’nin

² Mensur olan metindeki ilgili bölümün adı kullanılarak yazılmıştır.

³ Manzum olan metindeki beyit numaraları kullanılmıştır.

⁴ Sezer Özyaşamış Şakar’ın *Birgivi Muhammed Efendi’nin Manzum Vasiyyetnâmesi* adlı doktora tezinin kayıdır.

⁵ Halis Demir’in, “Birgivi’nin ‘Risâle-i Birgivi’ adlı eseri üzerine incelemeler” makalesinin transkribe edildiği kayıttır.

⁶ Esas alınan metin ve diğer birçok çalışmada [Birgivi, Risâle-i Birgivi, (Sadeleştiren: M. Şevket Eygi, A. Ersin Yücel), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1964; Haksever, Halil İbrahim. (1989). *Vasiyyetnâme (Dil Özellikleri-Metin-Sözlük)*. (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Kocakaya, Metin. (1997). *Risâle-i İmam Birgivi’de Sentaks Çalışması*. (yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Kaya, Abdurrahman (2005). *Şeyh Aliyyü’s-Sadrî el-Konevî, Birgivi’nin Vasiyet-Nâmesinin Şerhi (1b -49b): Giriş-Tenkitli Metin-Dizin*. (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü); Tanboğa, Songül. (2006). *Birgivi’nin ‘Vasiyyetnâme’ Adlı Eseri Üzerine Bir Gramer, Metin ve İndeks Çalışması*. (yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Karaca, Mehmet Mustafa. (2008). *Yahya Efendi’nin Vasiyyetnâme-i Birgivi Manzumesi (metin-inceleme-İndeks)* (yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).] Birgivi ve eseri hakkında çok detaylı inceleme ve bilgiler bulunduğu için konunun dışına çıkmamak ve tekrara düşmemek adına eser ve Birgivi hakkındaki bilgiler kısa tutularak verilmiştir.

Vasiyyet-nâme adlı eserini nazmetmesi ile ilgili kayıt dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır" (Özyaşamış Şakar, 2005, s. 12).

2. Risâle-i Birgivi'de sosyal hayat

Her yazılı eser araştırmacılar için tarihî konulara da kaynak niteliğindedir. Şair ve yazarlar eserlerini oluştururken dış dünya ile bağlantısı, halk kültürü ve geleneklerini yansıtmaları olası bir durumdur. *"Doğal olarak herhangi bir edebiyatın –ne kadar mücerret olursa olsun- bulunduğu devrin hayatını aksettirmemesi kâbil değildir."* (Levend, 1984, s. 259). Bu bakımdan denilebilir ki yazılı edebî metnin, oluştuğu zamandan ve daha önceki zamanların birikimlerinden ayrı düşmesi düşünülemez. Birgivi de topluma kayıtsız kalmamış ve eserlerinde bunu yansıtmıştır.

Bu bağlamda bakıldığında Birgivi'nin *Risâle*'sinde sosyal hayat unsurları görülmektedir. Mutasavvıf bir kimliğin yazdığı eser olması hasebiyle ekseriyetini nasihatlerin teşkil ettiği metinde gündelik hayattan izler bulmak mümkündür. Özellikle devlet düzeni için şer'-i şerîfe uyulması gerektiği ve devlet büyüklerine davranış konusunda halka uyarıları görülmüştür. *Risâle*'de halkın İslam dini çerçevesinde yaşayışları ile ilgili uyarılar yapılmış ve insanların yapması gereken iş ve davranışlar kültür unsuru olan örneklerle gösterilerek verilmiştir.

Padişah ve devlet büyükleri hakkında uyarılar

Devlet içindeki sosyal düzeni sağlayan kurum padişahlıktır. O, İslami hükümleri uygulayan, hukuki kontrolü sağlayan mutlak hakimiyet sahibi şahıstır. Klasik Türk edebiyatı geleneğinde şairler ve yazarlar padişah ve devlet büyüklerini övmüşlerdir. Padişaha saygısızlık etmemek, ona itaat etmek halkın görevlerindedir. XVI. yüzyılda Osmanlı devleti içinde sosyal hayatı aksaklığa uğratacak birçok isyan çıkmıştır. Bir yerde isyanın çıkması orada bulunan işleyişin bozulmasını göstermektedir. *"Ağır vergiler, iktisadî hayatın kötüye gitmesi, girilen savaşların mağlubiyetle sonuçlanması, ilmiye sınıfının bozulması, makam ve mevki görevlendirilmelerinde ehliyete riayet edilmemesi devlete karşı isyan edenlerin sayısını artırmıştır"* (Akgündüz ve Öztürk, 2000, s. 175). Birgivi de *Risâle*'sinde bu konu hakkında uyarılarda bulunmuş ve halkın asi olmaması gerektiğini söylemiştir:

"Pâdişahlara kılıç çekmek caiz değildir, ne kadar zalim de olursa". (İman ve İslam Bahsi)

Kılıç çekmek begüne câ'iz olmaz

Çeken kişi merama fâ'iz olmaz (363)

Devletin başındaki otorite olan padişah ve devlet erkânı iş dışındaki meseleler ile uğraşmaya çok fazla vakit bulamazlar. Devlet yönetimi ciddiyet isteyen bir iş olduğu için dikkatli ve özenli davranmak gerekmektedir. Devleti yöneten, idare eden birimleri gereksiz yere meşgul etmek saygısızlıktır. Bu istenmeyen bir durumdur. Birgivi toplumu bu konuda uyarmıştır:

"Padişah ve kadı asker ve kadı ve bey kapısına zaruret olmayınca varmayalar." (Vasiyet Bahsi)

Ne divân-ı mülûke var makarr it

Ne bâb-ı mîr ü kâfiden güzer it

Zarûretsiz bulara gitmeyeler

Sakınup devr-i ebvâb itmeyeler (873-874)

Risâle'de İslam'ı temsil eden padişah ve devlet büyüklerine hiçbir surette saygısızlık yapılmaması, kötü söz söylenmemesi konusunda uyarılar bulunmaktadır.

“Pâdişâh-ı İslâm'a adl ve insâf ile ve a'dâ üzerine nusret ile dua ideler. Zâlimdir diye bedduâ itmeyeler”. (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Anı zâlim diyü idüp i'tinâyı

Sakınup itmeyeler bed-du'âyı (854)

Birgivi eserinde bu konuları işlemekle dönemin bir sorununu dile getirmiştir. Devlet yönetiminde bulunanlarda belli ritüeller söz konusudur. Resmî yerlere giriş bunlardan biridir. Bu durumun uyulması gereken kuralları bulunmaktadır ve halktan da bunlara uyması beklenir. Birgivi, sözü dinlenen bir büyük olarak halka bu nasihatleri yapmakta ve devletin işleyişinde halkın yardımcısı olması gerektiğini hatırlatmaktadır. *Risâle*'de halkın devlete karşı asi olmaması gerektiği savunulur. Sosyal hayatın nizamı için devletin devamlılığı ve istikrarı gerekmektedir. Bunun için halk devlete itaat konusunda sorun çıkarmamalıdır. *Risâle*'den de anlaşılacağı üzere halk kurallara riayet ettiği sürece toplum düzeni bozulmamış olacaktır.

Ücretle Kur'an okutmak hakkında uyarılar

Kur'an-ı Kerim okumanın önemine *Risâle*'de çok yer verilmiştir. Kur'an'ın hem ölümlere hem de hayattakilere faydasından bahsedilmiştir. Fakat *Risâle*'de bir kimsenin kendisinin okuyamadığı Kur'an-ı Kerim'i ücret mukabilinde bir başkasına okutmasının caiz olmadığı söylenir:

“Husûsâ ücret ile kelâmullâh okumadan ziyâde hazer ideler”. (Ahlak Bahsi)

Sakın ücretle Kur'an okumadan

Dahi ücretle tesbîh ü du'âdan (489)

Birgivi hazretleri nasihatlerini ve halkın dinlemesini istediği bilgileri verirken meşâyihin, âlimlerin ve medrese görmüşlerin de sözlerinin kendisi ile aynı şekilde olduğu söylemiştir. Bu durum ücretle ezan okumak ve din bilgisini öğretmek konusunda da geçerlidir:

“Hâlbuki o işi işlediğini bilse ulemâ küfründe ihtilâf itdiler.” (Elfâz-ı Küfr Bahsi)

Meşâyih itdi bunlarda hilâfât

Çoğu küfr olmağı itdi mürâ'ât (762)

“Ve ücret ile imâmet ve te'zîn ve ta'lîm-i Kur'an ve ilm-i dîn itmeyeler”. (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Dahi ücretle te'zîn ü imâmet

Sakın itme budur sana vasiyyet (871)

Risâle'deki bu bahisten anlaşılan Birgivi zamanında halk arasında parayla Kur'an okutulmaya rastlanmış olduğudur. Dinî konularda karar sahibi olan kişilerin de bilgisi eklenerek bu durumun uygun olmadığı ve yapılmaması gerektiği vurgulanır. Ayrıca din derslerinin de ücretle okutulması konusunda uyarılar yapılmış ve bu durumun olmaması gerektiği söylenmiştir. Ulema sınıfının ücretle bilgisini göstermesi ve halktan ücret talep etmesi istenen bir davranış değildir.

Düğün, hamam gibi yerler hakkında uyarılar

Birgivi, insanların hoş vakit geçirdikleri, bir araya gelip muhabbet ettikleri ve eğlenmek için bir fırsat olarak gördükleri düğünler, hamam eğlenceleri gibi şenliklerden hanımları uzak tutmayı tavsiye etmiştir. “*Düğün merasimleri, sadece düğün sahibinin yaşadığı bir sevinç olmayıp, halkın da bu neşeye ortak olması yönüyle devrin önemli eğlence kaynakları arasında yer almaktadır*” (Buyruk, 2015, s. 242).

“*Düğüne ve hamama ve ecnebiyeler ‘uyâdesine ve tehniyesine göndermeyeler.*” (Vasiyet Bahsi)

Dahı hamâma düğün yirlerine

Dahı tehniyyeye il evlerin

Hazer idüp buları itmeyeler

Nisânun her sözünü tutmayalar (912-913)

“*Kadınların, hamama gezmeye gider gibi gitmelerine karşın erkekler yalnız veya birkaç arkadaşıyla beraber kadınlardan daha sık hamamlara giderlerdi*” (Pala, 2000, s. 169). Bu durum insanların o dönemde hamamları sosyal mekân olarak kullandıklarının göstergesidir. Ayrıca eğlence, kutlama, düğün için bir araya gelinmesinin günah olduğu *Risâle*'de belirtilmektedir. Bu uyarılar ve nasihatler; günümüzdeki düğün kutlamaları, kadınlar arası eğlenceler gibi uygulamaların o dönemde de yapıldığını göstermektedir.

Eğlence hayatı hakkında nasihat

Eğlence hayatıyla ilgili sakınılması gereken bir durum da *Risâle*'de geçmektedir. İnsanların sevinçli bir şekilde bir araya gelerek yeme, içme, sohbet etme, musiki dinleme ve raks seyretme gibi unsurları olan eğlence hayatına Birgivi'nin bakışı farklıdır. Allah'ın emanet olarak verdiği organlara iyi bakmak gerektiği ve her türlü haramdan sakınmanın lazım olduğunu vurgulayarak musiki dinlemenin, raks seyretmenin günah olduğunu halka öğütlemeştir:

“*Kulak, göz, dil, el, ayak, karn, ferç amma kulakların sakınalar saz dinlemeden. Şeşna ve zurna ve tabal ve tanbûre ve kopuz ve cenk ve kânun ve ney gibi.*” (Takva Bahsi)

Sakına dinlemeye saz-ıla söz

Dahı mizmâr u kânun çeşte kopuz

Dahı tanbûr u ney çeng ü çegâne

Kulak tutmaya hem ifk ü yalana (572-573)

Eğlence meclislerinde musiki önemli bir yer tutmaktadır. O dönemde eğlence yerlerinde çalınan müzik aletleri olarak mızmar (nefesli bir çalgı), kanun, çeşte (telli bir müzik aleti), kopuz, tanbur, ney, çeng (telli bir müzik aleti) ve çegânenin (çeng ile kullanılan bir çeşit saz) kullanıldığı görülmektedir.

“*Semâ' meclisine hâzır olmayalar. Teganni ile zıkr ve ezan ve Kur'ân ve duayı istimâ' itmeyip inkâr ideler.*” (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Semâ' meclislerine varmayalar

Bu güne bezme hâzır olmayalar (836)

Birgivi hafız ve imamların musiki ve makam ile Kur'ân-ı Kerim, ezan ve duaları okumamalarını ve halkın da bunları dinlememelerini öğütlemiştir. Osmanlı toplumunda dinî musiki rağbet görmektedir. “*Kur'ân-ı Kerim'in prensipleri, Hz. Peygamber ve ashabının uygulamaları yanında tasavvufun ortaya*

çıkışından sonra bu doğrultuda teşekkül eden dinî hayat zamanla camilerde, tekkelerde, muhtelif tarikat toplantılarında yapılan ibadetler ve zikir esnasında çeşitli vesilelerle icra edilen ve dinî musiki adını alan bir musikiyi meydana getirmiştir" (Özcan, 1994, s. 360). Birgivi döneminde halkın dinî musikiye ilgi gösterdiği görülmektedir.

Yeme içme hakkında nasihat

Birgivi'nin *Risâlesi*'nde bahsi olan konulardan biri de yeme içme kültürüne ait olan unsurlardır. O dönemde kültürlerin birbiri ile kaynaşması neticesinde halkın İslam'a uygun yeme-içme şeklini unutmaması gerektiği vurgulanır. Halkın yemesi ve içmesi için adı geçen yiyecekler, haram helal konusunda olanları içermektedir.

"kelb artığın içmek ve yemek gibi; At etin yemek gibi." (Beyân-ı Haram ve Mekruh Bahsi)

At eti fâre su' rı yime gibi

Kedi artuğu yiyüp içme gibi (413)

Dahı yabanda gezen tavuğun hem

Ki mekruh ola su' rı pış ü kerkem (414)

"Akçeye kâdir olmazlar ise; ekmekten ve pirinçten ve yağdan ve tuzdan ve soğandan ve neye kâdir olurlar ise..." (Telkin Bahsi)

Eger i'tâya akça yoksa hâzır

Vire her neye ger olursa kâdir

Sogan dahı olursa dimeye yok

Vire Allah için ger az u ger çok (1044-1045)

Türk mutfağının temel yiyeceği olan ekme, tuz, pirinç, soğan ve yağ gibi yiyecek isimleri *Risâle*'de zikredilmiş ve ekonomik olarak gücü yetmeyene bunlar ile yardım edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.

Fal hakkında uyarılar

"Fal genelde ya bazı alet ve vasitelerle ya da bazı yöntemlerle tahminlerde bulunma, içinde bulunulan zamanla ve gelecekle ilgili yorumlar yapma işidir" (Aydın, 1995, s. 134). Gelecekte haber verdiğini iddia eden kimseler toplumda falcı olarak adlandırılmaktadır. Çeşitli yöntemler ile insanların kandırıldığı fal, batıl bir inanıştır ve İslam dini bunu reddetmektedir. Birgivi eserinde gelecekte haber verme, cinler vasıtasıyla gelecekte olup bitecekleri önceden bilme durumunun söylenmesinin bile günah olduğunu ve bunlara inananların dinden çıkacağını söyler:

"Bir kimse ben uğurlanları ve yitikleri bilürin dise böyle diyen ve buna inanan kâfir olur. Ve eğer eyitse 'Bana cin haber verir, anımla bilürün', girü kâfir olur" (Elfâz-ı Küfr Bahsi)

Dise bir kimse ben gâ'ib bilürin

Uğurlanan yitikleri bulurın (752)

İnanan hem diyen kâfir olurlar

Cehenneme girüp hâsir olurlar (754)

Yâhûd dise ki virür bana cinler

Ne zâyî' olsa gâybden haberler (755)

Kılık-kıyafet hakkında uyarılar

Günümüzde çeşitli tercihler olsa da 16. yüzyıl toplumunda erkeklerin sadeliği tercih edip kadınlar gibi süslenmeye meyletmemesi görülmektedir. “*Osmanlı döneminde gerek inanca, gerekse Türk örf ve âdetlerine göre erkeklerin ipekli giymesi pek makbul karşılanmazdı*” (Öztoprak, 2010, s. 111). Birgivi de vasiyet ederken erkek çocuklarına giydirilmemesi gerekenleri sıralamıştır:

“*Erkek oğlancıklara ibrişim kaftan ve takye ve kuşak giydirmeyeler.*” (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Dahı sıbyânına geydürmeye hem

Harirden takye vü kaftan dem-â-dem (919)

Kader hakkında nasihat

Toplumda bulunan insanlar olaylar karşısında tavır belirleyip yorum yaparlar. Bu yorumlar bazen tam teslim bir irade ile bazen de özgür irade ile olur. Sosyolojik, psikolojik etkenlerin kişiyi etkisi altına alması ile birlikte karar verme şekli değişkenlik gösterir. Birgivi'nin yaşadığı dönemde olduğu gibi Osmanlı toplumunun şekillenmesinde İslam ve tasavvuf kültürü önemli kaynaklardandır. Toplum hayatını düzenleyen, bireylerin davranışlarına şekil veren bir unsur olarak İslam dini önem teşkil etmektedir. Kader, “*Allah'ın ebede kadar olacak şeyleri zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zamanda olacaklarsa onların tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesine denir*” (Karaman, 2006, s. 353). Birgivi'ye göre toplumun düzenini bozmadan, kültürel etkenleri göz önünde bulundurup Allah'ın rızası için iş görüp her şeyin Allah'tan olduğunu kabul etmek en doğrusudur.

“*Karanu gicelerde kara karıncanın kara taş üzerinde yürüdüğünü görür.*” (Basar Bahsi)

Kara taşda karanu olsa gice

Görür Hak gezdüğün anda karınca (56)

“*Bir sinekcik kanadın kumldatamaz Allâhu Teâlâ dilemeyince.*” (İrâdet Bahsi)

Kanadın sivri sinek oynadamaz

Huda dilemese anı idemez (69)

“*Her olup ve her olacağı ezelde takdir itmişdir ve levh-i mahfuza yazmıştır.*” (Kaza ve kader bahsi)

Yazılıp levh-i mahfuza mukarrer

Her olup olacak oldu mukadder (303)

Atasözü-deyim kullanımı

Edebî eserlerde günlük hayatın kullanımı unsurlarından biri de atasözü deyim kullanımıdır. Bu, sanatçının ve eserinin hayatla bağlantı noktasının en önemli delillerindedir.

Birgivi'nin eserinde atasözü ve deyim kullanılması Türkçeye verdiği önemi göstermektedir.

“*Cümle çıplak ve yalınayak ve başıkabak kopsa gerekdir.*” (Kıyamet Bahsi)

Kabirden kalka insan cümle çıplak

Kamusu başı kaba yalın ayak (245)

“Suyu yokuşa akıtmak” deyiminin kullanımı da eserde tam anlamıyla karşılığını bulmuştur. İmkânsız olan bir şeyin Allah’ın dilemesiyle olacağı belirtilmiştir:

“*Suyu yukarı akıtmağa ve akarken gümüş itmeye kâdirdir.*” (Kudret Bahsi)

Yokuşa karşı eyler suyu icrâ

Akarken sîm ider dilerse Mevlâ (89)

Büyüklerle saygı hakkında nasihat

Risâle'de sosyal hayat unsuru olarak uyulması gereken kurallardan biri de büyüklerle hürmet etmek ve onlara saygıda kusur etmemektedir.

“*Üstadlarına ta’zîm ideler, önünce yürümeyeler; meğer delâlet için ola. Andan evvel söze başlamayalar, berk söylemeyeler.*” (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Bürâder eyle üstâduna ta’zîm

Önünce yürüme kıl ana tekrîm (846)

Kelâma başlama hem andan evvel

Üşenme hizmet eyle cân-ıla gel (848)

Sosyal hayata dair diğer unsurlar

Risâle'de günlük hayatta kullanılan eşyalardan bazıları da şu şekilde verilmiştir:

Birgivi misvak kullanımının önemine ve sünnet olduğuna eserinin birçok yerinde değinmiştir. Halkın bu sünnete uymasını istemiştir.

“*Ve misvâka müdâvemet ideler. Husûsâ namaz kıldıkta ve abdest kıtında.*” (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Misâl-i sünnetin ey merd-i çâlâk

Tutunmakdur vuzû vaktinde misvâk (418)

“*Eğer bir şehrin halkı misvâki terk üzere cem’ olsalar kâfir kırar gibi onları kırmak gerekdir.*” (Elfâz-ı Küfr Bahsi)

O misvak tutmadur kim didi râvî

E'immeden bu resme oldı cârî

Tamam bir şehri idüp kavmi inkâr

Eger terk itseler misvâki zinhâr (679-680)

Kamu da ide isti'mâl-i misvâk

Anunla ide ağzın dişlerin pâk (896)

(*Misvâk isti'mâl etmek ve ağzına üç kerre su virmek.*) (Abdest Bahsi)

Dahı eyleye isti'mâl-i misvâk

Ki ya'nî ağzını eyleye ol pâk (1071)

Ayrıca sünnet olarak hatırlatılan diğer şeyler de tırnakların, saçın ve gerekli bölgelerin uzatmadan tıraş edilmesidir:

“*Başın tıraş eyle ve tırnakların kes, zîrâ Sünnet-i Resûldür.*” (Elfâz-ı Küfr Bahsi)

Birine dişe sünnet yolına git

Ki kes dırnakların başun tıraş it (666)

“Baş kazmayı ve koltuk kılın yolmayı ve kasık yolmayı ve bıyık kırkmayı ve tırnak kesmeyi.”
(Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Kasığı koltuğu yolmağı muhkem

Bıyık kırkmağı tırnak kesmeğı hem (939)

Risâle'de oğlan çocuklarının sünnet ettirilmesi gerektiğı ve evlenen kimseler için yemek pişirmenin de halkın uyması gereken Hz. Peygamber sünnetlerinden olduğı yazılmıştır.

“Oğlancıkları sünnet itmek ve evlendiğı vakitte taam itmek gibi.” (Beyân-ı Sünnet Bahsi)

Dahı oğlanlarını sünnet itmek

Dahı evlenicek yimek bişürmek (420)

Bir süslenme unsuru olarak görülen kına yakmak ile ilgili Birgivi Hazretleri eserinde oğlan çocuklarına kına yakılmamasını öğütlemektedir. *“Kına yakmak, eskiden beri yaygın olarak devam eden ve daha çok bayram ile düğün gibi günlerde uygulanan bir âdettir”* (Özkan, 2007, s. 341).

“Ve ellerine ve ayaklarına hınnâ yakmayalar” (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)

Kınâ yakmaya oğlancuklarına

Ne ellerine ne ayaklarına (920)

Risâle'de ölen kişinin arkasından ağlamanın ya da ölenin yakınına teselli vermek için gereksiz sözler söylemenin zararına değinilir:

“Bir kimse oğlu ölen kimseye ‘Tanrı’ya senün oğlun gerek oldu’ dise kâfir olur dimişler.” (Elfâz-ı Küfr Bahsi)

Birinün oğlu ölüp itse zârî

Dise tesliye için ana biri

Sakin gam yime bu derd-i belâya

Senün oğlun gerek oldu Hudâ’ya

Bu sözde çok hatalar zâhir olur

Bunı kim dise bî-şek kâfir olur (720-722)

“Ve dahi ehlime ve evlâdına vasiyyetim oldur ki üzerüme sağı sağmayalar, ifrâd ile medh itmeyeler.” (Telkin Bahsi)

Bana sağı sagup sagdurmayalar

Ziyâde medh idüp agdurmayalar (1039)

Risâle'de ölen kişi için ağıt yakmak İslam'da bidat olarak görülen ve halk tarafından uygulandığı için uyarılmaya gerek görülen konulardan biri olmuştur.

Toplumda bulunan çeşitli inanışlardan biri de karşıdakine söylediklerini inandırmak için yemin etmektir. Birgivi, “yukarıda Allah var” sözleriyle yemin etmenin ya da söz söylemenin uygun olmadığını yazmıştır:

“Bir kimse ‘Allâhü Teâlâ gökte benim şâhidimdir’ dise kâfir olur. Zirâ Allâhü Teâlâ’ya mekân isbât itmiş olur. Allâhü Teâlâ mekândan beridir.” (Elfâz-ı Küfr Bahsi)

Dahı bir kimse dise böyle hâşâ

Ki gökde şâhidimdür Hak ta'alâ
 Küfürdür didiler zîrâ muhakkak
 Münezzehdür mekânda olmadan Hak (768-769)

Günlük hayatta kullanılan eşyalara örnek olarak *Risâle*'de seccade, çerağ kullanımı dikkat çekmektedir:

"Bir kişinin kalîçesin ya hasırın ya çanağın ya bir gayri nesnesin basmadan sakınalar." (Âfât-ricl)
 Dahı basma ilin kâlîçesini
 Şikest itme çenâg u sırçasını (609)

Bid'atler konusunda da uyarılarda bulunan Birgivi, *Vasiyetnâme*'sinde bunu ölümünden sonraki yapılması gereken aşamalarda vermiştir. Ölen kişilerin ölüm yıldönümlerinde, yakınlarının verdiği yemek ve okuttuğu mevlid gibi uygulamaların yanlış olduğunu söylemektedir:

"Ödügüm günde ve yedisinde ve kırkında ve yılında taam bişürüb ziyâfet itmeyeler." (Telkin Bahsi)
 Dahı mevtüm günü yâhûd yidimde
 Ya kırkınıcî günümde ya yılımda
 Ta'âm idüp ziyâfet itmeyeler
 Ki bid'ât yollarına gitmeyeler (1040-1041)

Kamu hayatında insanlar toplu olarak yaşamaktadırlar. Kişiler aileleri haricinde evlerine yakın olan insanlar ile sürekli münasebet içinde olurlar. Türk kültür hayatı ve toplum yapısında komşuluk önemli bir yere sahiptir. Dayanışmayı, birlik beraberliği temsil eden komşuluk için Birgivi eserinde şu sözleri kullanmıştır:

"Ve komşularına riâyet ideler. Kokuli taam bişirdikde bir mikdar onlara vireler. Ve hâcetciklerini mümkün oldukça kazâ ideler." (Ahiret Yoluna Girene Nasihatler Bahsi)
 Ri'âyet ide konşusu var ise
 Vire hem kukulu yimek bişürse
 Getüre konşuluk hakkın yirine
 Bulna her düşen hâcetlerine (860-861)

Dönemin ekonomik koşulları da göz önüne alındığında toplumda bir eşitsizliğin olduğu görülmektedir. Bu yüzden Birgivi, evlerde pişen bir yemeğin kokusunun diğer komşulara gitmesini de komşuluk hakkı olarak tanımlıyor. Maddi olarak durumu iyi olan kişilerin diğer komşularının ihtiyaçlarını gözetlemesi ve gidermesi konusunda uyarıda bulunmaktadır. Bu sosyal düzenin ve huzurun devamı için de önemli bir gerekliliktir.

Sonuç

Mutasavvıf bir kişinin kaleminden çıkan bir eser, toplum hayatından kopuk olmamakla birlikte sadece dinî nasihat ve bilgiler üzerinde yoğunlaşmamaktadır. Birgivi'nin *Vasiyetnâmesi*'nde de bu durum görülmektedir. Hem mensur hem de manzum kaydının incelendiği bu çalışmada eserin dinî-tasavvufi boyutunun yanında toplumun geleneklerini, onların yaşayış şekillerini, dillerini de yansıttığı tespit edilmiştir.

Birgivi Hazretlerinin eserinde tespit edilen sosyal hayat unsurları neticesinde, XVI. yüzyıl Osmanlı toplumu için siyasal ve sosyal alanda bir görüntü elde edilebilir, şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. O dönemde kadınların kendi aralarında eğlenceler düzenledikleri, oğlan çocuklarına kına yakıldığı, devlet büyükleri ile ilgili kurallar konusunda itaatsizliğin olduğu, din derslerinin ve Kur'ân'ın ücretle okutulduğu, gelecekte haber almak için türlü yollara başvurulduğu, ölenlerin ardından uygun olmayan uygulamaların yapıldığı görülmüştür. Toplumda gelenek hâline gelen bu tür uygulamalara bakıldığında İslam dininin ve toplum hayatının arasında sıkı bir bağ olduğu görülmektedir. Mutasavvıf bir âlim olan Birgivi'nin eserinde halkın her daim iç içe olduğu durumları görmek, geleneksel bir mesnevi sahibinin eserindeki özelliklerden daha dikkat çekicidir. Bir sanatçının aldığı eğitimi doğrultusunda eserini oluşturması her zaman beklenen bir durumdur. Birgivi Hazretlerinin *Vasiyetnâmesi*'nde baştan sona dini-tasavvufi- ahlaki bir söylemin, halkın İslami yönde gelişmesine katkıda bulunacak öğütlerin olması beklenir. Hem mensur hem de manzum şekilde uyarlanmış bu eserin içerisinde padişahın, halkın, çocukların, kadınların, erkeklerin nasıl davranması, hangi kurallara uyması gerektiği konusunda açık bilgiler mevcuttur. Birgivi, toplumun yozlaşan yanlarını, halkın istenmeyen davranışlarını Kur'ân-ı Kerim merkezli çözümleriyle hikmete dayanarak vermiştir. Dini bir kişiliği temsil eden Birgivi'nin bu eserinde toplumdaki kopuk olmadığı gözlemlenir. Halka düğün, hamam, eğlence meclisleri ile ilgili yol gösterecek kadar toplumun içinde olan bir şahsiyettir.

Vasiyetnâme eseri incelendiği zaman Birgivi'nin ölümünden sonra insanların kendisini nasıl kefenleyeceği, nasıl defnedeceği, iskatı meselelerinin haricinde toplumun ahlaki durumunu da yansıttığı görülür. Halkın ahlaki kopukluk ve düzen bozukluğunun sebebini, İslam dininin emirlerinden uzaklaşmaya bağlamaktadır. Birgivi, devlet düzeninin işleyişi ve halkın refah içinde yaşaması için kanunlara, dini gereklere özellikle şer'-i şerife uymayı nasihat etmiştir. Bir vasiyetnâme kitabı olduğu için sosyal hayatın unsurları da tavsiye ve öğüt niteliğinde geçmektedir. Birgivi toplumu ve toplumsal olayları iyi bir şekilde, eleştirel bir bakışla gözlemlemiş ve aksaklık olarak gördüklerini kendine has bir üslupla tenkit etmiştir.

Kaynakça

- Akgündüz, A. ve Öztürk, S. (2000). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Arslan, A. T. (1994) İmam Birgivi Hayatı, şahsiyeti ve Eserleri. *İmam Birgivi Sempozyumu*, (haz. Mehmet şeker). Türkiye Diyanet Vakfı. 16-23.
- Aydın, M. (1995). *Fal*. TDV İslam Ansiklopedisi, (Cilt 12, s. 134-138).
- Buyruk, İ. E. (2015). *Bağdath Rûhi Divanı'nda Sosyal Hayat*. (Tez No:422528) [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Çelebioğlu, A. (1998). *Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, (s. 349-365).
- Demir, H. (2017). *Birgivi'nin "Risâle-i Birgivi" Adlı Eseri Üzerine İncelemeler*. Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3, 2, 197-259.
- Karaman, F. (2006). *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kiraz, S. ve Bilgin, E. (2022). *Nesirden Nazma Aktarma Geleneği ve Abdî'nin Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin Evlenmelerini Anlatan Mesnevisi: Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ*. Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DAE), Bahar (25) 495-528.
- Köksal, M. F. (2005). "Klasik Türk Şiirinde Güneş Tutulması Ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler", *Klasik Türk şiiiri araştırmaları*. Akçağ. 353-367.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. Enderun.

- Mengi, M. (2000). *Divan Şiirinin Arka Bahçesi*. Akçağ.
- Özcan, N. (1994). *Dinî Mûsiki*. TDV İslam Ansiklopedisi. (Cilt 9, s. 359-360).
- Özkan, Ö. (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. Kitabevi.
- Öztoprak, N. (2010). *Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme*, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4, s. 103-154.
- Özyaşamış Şakar, S. (2005). *Birgivi Muhammed Efendi'nin Manzum Vasiyetnâmesi (eleştirili metin-dil incelemesi-sözlük)* (Tez no. 188352) [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Pala, İ. (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ötüken.
- Sefercioğlu, N. (2017). *Divan Şiiri İncelemeleri ve Hocam Âmil Çelebioğlu İçin Yazdıklarım*. Hiperyayın.
- Sofuoğlu, M. C. (1994). *Birgivi'nin Vasiyetnâmesi Üzerine Bazı Düşünceler*, *İmam Birgivi Sempozyumu* (haz. Mehmet Şeker), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 73-77.
- Şentürk, A. A. (1993). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler Ve Günlük Hayattan Sahneler*. *Türk Dili Dergisi* 500, 211-223.
- Toprak, S. (1994). *İmam Birgivi ve Bid'atlere Karşı Tutumu*. *İmam Birgivi Sempozyumu* (haz. Mehmet Şeker), *Türkiye Diyanet Vakfı*. 69.